

Jelena Batinić, *Žene u partizanima, Između revolucije i tradicije*, Sarajevo: University Press, 2025, 296 str.

Današnje borkinje za ženska prava u Bosni i Hercegovini te ženske organizacije, osim rijetkih, uglavnom se ne osvrću na period Drugog svjetskog rata, na žensko učešće u partizanskom antifašističkom oslobodilačkom pokretu te u poslijeratnoj izgradnji socijalističkog društva. Ne spominju ga niti u njemu nalaze inspiraciju za borbu i ishodište svih naslijeđenih prava koje su uživale žene socijalističke Bosne i Hercegovine i Jugoslavije, te ih i danas baštine. Očito da atmosfera u kojoj živimo obeshrabruje spominjanje tog perioda i kolektivno sjećanje na nj te stvara utisak da borba za ženska prava, žensku vidljivost i veće učešće u javnoj sferi počinje u posljednjih dvadeset-trideset godina. Upravo zato, kao vrijedno podsjećanje na ta povijesna i civilizacijska dostignuća, raduje činjenica da je University Press objavio knjigu *Žene u partizanima, Između revolucije i tradicije* autorice Jelene Batinić. Ova studija, nastala kao rezultat sveobuhvatnih i iscrpnih dugogodišnjih istraživanja, uz nove, dosad nepoznate činjenice i mnoštvo detalja uvodi nas u svijet i život žena sa bivših nam zajedničkih prostora u najtežim mogućim okolnostima Drugog svjetskog rata i partizanskog antifašističkog vojnog otpora. Na narednim ću stranicama pokušati izdvojiti ona mjesta ove publikacije koja su na mene ostavila najdublji dojam.

Batinić u svojoj knjizi piše: "Nijedan drugi antifašistički pokret u okupiranoj Evropi nije uspio mobilizirati toliko žena i imati toliko žena boraca u jedinicama." (str. 267) Masovno učešće žena u jugoslavenskom partizanskom pokretu otpora pod vodstvom komunista jedna je od najneobičnijih pojava u Drugom svjetskom ratu. I, zaista, brojke su neumoljive – prema neslužbenim podacima – dva miliona žena sudjelovalo je u NOB-u. Borilo se 100.000 žena (partizanki), 25.000 ih je ubijeno, preko 40.000 ranjeno u borbi, 620.000 stradalo je u ratu, a 250.000 ubijeno u logorima. Samo 91

žena proglašena je narodnim herojem, a 3.340 ih je dobilo partizansku spomenicu 1941. Činjenica je, ipak, da su hiljade žena koje su dale ogroman doprinos u ratu, organima vlasti, u poslijeratnoj izgradnji ostale anonimne, bezimene te su u literaturi spominjane samo kao *radnice*, *borkinje*, *heroine*, *seljanke*, *doktorice*, *učiteljice* i sl. Malo je njih o čijim životima i konkretnim doprinosima danas možemo čitati, a najmanje tih podataka je u školskim udžbenicima.

Autorica nas već u prvom poglavlju upućuje na to da je uprkos samouvjerenim izjavama čelnika KPJ da je pitanje ženske ravnopravnosti riješeno u NOB-u (govor Vladimira Nazora u Otočcu, Hrvatska 1944.) taj povijesni proces zapravo bio otvoren uz dosta otpora i suštinskog nerazumijevanja učesnika pokreta otpora, što je rezultiralo tim da se Partija strukturalnoj i otpornoj patrijarhalnoj matrici prilagođavala umjesto da se s njom konfrontira u skladu sa svojim političkim programskim stavovima.

Primjerice, nakon Titove odluke 1942. da se uključuju i u vojne jedinice kao borci, žene su bile suočene sa brojnim nedaćama nastalim usljed nedostatka iskustva i otpora koji su pokazivali pojedini partizanski rukovodioci, kao i zbog pojave seksualnih tenzija u jedinicama, te neprijateljske propagande koja je partizanke nazivala najpogrdnijim imenima. Odgovor Partije na neprijateljsku propagandu bio je, piše Batinić – “strogi kodeks seksualnog ponašanja; umjesto da bude nositelj seksualnog oslobađanja, Partija je postala prvak discipline i kontrole”. (str. 174) Uvela je stroga pravila ponašanja: žene su se morale odricati majčinstva, morale su se razdvajati od djece i ostavljati ih kod nepoznatih osoba ili su, pak, strahovale da se neće udati, postati majke, gubile su mjesečnicu usljed teških životnih uvjeta. Ukoliko bi se udale, odmah bi one, a ne muževi, bile premještene u drugu jedinicu itd. Autorica opisom niza ovakvih bolnih epizoda pokazuje da su ta pravila jednako obavezivala i visoke funkcionerke u Partiji kao i “obične” partizanke. U slučajevima kada bi se pojavio bilo kakav problem u muško-ženskim odnosima razgovori su vođeni i aktivnosti provodene uglavnom sa i nad ženama, pri čemu su sankcije znale biti drastične. Kako piše autorica, muškarci su ponekad prikazivani i kao žrtve žena *zavodnica*.

Ideologija Komunističke partije Jugoslavije podrazumijevala je ravnopravnost žena i muškaraca, što će se odraziti u nizu odluka i zakona koji su doneseni u toku i nakon rata, bez obzira na broj žena koje su učestvovala u njihovom donošenju. Postizanje rodne ravnopravnosti ipak nije bio ključni motiv za pridruživanje žena pokretu otpora 1941–1945. niti se Partija time koristila u svrhu regrutiranja žena u uvjetima potrebe za općom mobilizacijom svih *naprednih snaga*. Suštinski je ratno, muško, sveprisutno, posebno seksualno nasilje nad ženama koje je kod njih generiralo i osvetničke motive, tim jače što se o preživljenim traumatičnim iskustvima zbog društvene stigme i sramote nije moglo ni govoriti, bilo razlogom priključivanja žena partizanskom pokretu otpora.

Batinić u svojoj knjizi piše i o mentalnim preprekama, predrasudama i nepovjerenju koje su prevazilazile žene, spletom okolnosti prinuđene na saradnju u okviru partizanskog pokreta, koje su dolazile iz različitih vjerskih i nacionalno-kulturnih zajednica patrijarhalnog, zatvorenog karaktera. Dakle, postojao je i međunacionalni animozitet među ženama u partizanskom pokretu. Najviše je bilo Srпкиnja iz svih krajeva. “Partiji je trebalo i vremena i napora da pridobije i hrvatske i muslimanske mase koje su bile nominalno pod ustaškom kontrolom u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj”. (str. 105) Pretežno su bile Srпкиnje i Crnogorke u AFŽ-u i često su osjećale otpor prema nesrpskom stanovništvu, ali se to prevazilazilo i kasnije zaključilo da partizani nikad ne bi pobijedili bez žena. (str. 106) Autorica je zabilježila i to da se Tito, negdje s početka 1942, pohvalio svojim saradnicima Loli i Kardelju kako su postigli mnogo da Srпкиnje i Muslimanke rade zajedno, obilaze teren i vrbuju žene. (str. 93)

U kontekstu naprijed rečenog vrijedna je i opservacija autorice Batinić da je KPJ u svom poslijeratnom narativu o Drugom svjetskom ratu taj rat deetnizirala i da je činjenicu njegove dimenzije koja se tiče međunacionalnog sukoba potisnula, što je dugoročno stvorilo jaz između zvaničnog sjećanja i onoga čega su se određene etničke i društvene grupe privatno sjećale, te utjecalo na delegitimaciju komunističkih političkih elita krajem 1980-ih i dalo narativnu podlogu i motivaciju za sukobe 1990-ih.

Učešće u pokretu otpora i partizanskoj borbi, novostečena iskustva mijenjala su žene-partizanke, njihovu svijest i to je možda, ta resocijalizacija, jedna od najvažnijih tekovina njihovog učešća u NOB-u. Uprkos brojnim teškoćama i užasima rata, mnoge veteranke rata su se sjećale kao iskustva koje je za njih bilo uzbudljivo i oslobađajuće!

Kako autorica napominje, učešće u partizanskom pokretu odvelo je žene iz njihovih udaljenih sela na nova mjesta i omogućilo im da upoznaju nove ljude; vjera, predanost i ideali, o kojima većina prije rata nije mogla ni sanjati, obogatili su njihove živote dajući im novi smisao i neviđeni osjećaj svrhe i postignuća. Zahvaljujući njihovom aktivnom angažmanu u borbi, partizanke su počele na sebe gledati kao na političke subjekte i punopravne aktere u stvaranju historije.

Dakle, jugoslavenske žene koje su uzele učešća u partizanskom pokretu nisu se vratile kući i *na staro* nakon rata. Većina se partizanki preselila u gradove, u kojima su našle zaposlenje ili su raspoređene na administrativne poslove u novoj državi. Podjela posla na osnovu spola bila je i dalje prisutna i izvan porodice uključujući i radnu snagu. Žene su bile koncentrirane u tradicionalno *ženskim zanimanjima* kao što su socijalni rad, tekstilna industrija, prodaja, zdravstvena zaštita, osnovno obrazovanje, te su u drugim profesijama bile slabo zastupljene ili iz njih potpuno isključene.

U knjizi autorica otvara i vrlo važno pitanje o dosljednoj predanosti i iskrenosti komunista u provedbi politike rodne ravnopravnosti, te propituje koliko je zvanični narativ o tome bio samo sredstvo za postizanje vlastitih ciljeva, kako su često tvrdili “zapadni akademski autori”.

Sudeći po nizu novih zakonskih i političkih prava koja su donesena u korist žena tokom 1940-tih i 1950-tih godina, jugoslavenski su komunisti održali svoje ratno obećanje. Još tokom rata, Fočanskim propisima iz 1942, Partija je dala ženama pravo glasa i pravo da budu izabrane u narodnooslobodilačke odbore. Prvim Ustavom 1946. godine uspostavljen je legislativni okvir za zakonsku ravnopravnost spolova. Žene su postale formalno-pravno ravnopravne s muškarcima u svim oblastima državnog, privrednog i

društveno-političkog života. Uživale su pravo na jednaku platu za istu vrstu posla te “posebnu zaštitu” za žene koje su bile zaposlene. Poseban naglasak stavljen je na zaštitu majki i djece. Nova država poduzela je mjere za podizanje jaslica, domova za djecu i vrtića te je garantirala pravo majkama na plaćeno odsustvo prije i nakon poroda. Ustavom iz 1946. uveden je i građanski brak, izjednačena su prava i dužnosti bračnih drugova. Razvod je postao dostupan i ženama i muškarcima. Ukinuta je i diskriminacija vanbračne djece i njihova su prava izjednačena s pravima djece koju su rodile udate majke. Predratna diskriminacija žena u zakonima o nasljeđivanju ukinuta je novim zakonom iz 1955. i njime se od tada garantiralo pravo na nasljeđivanje bez obzira na spol. Dakle, bez obzira na sve manjkavosti državnog sistema Jugoslavije od 1945. do 1990. godine, teško je poreći činjenicu da su žene zahvaljujući svom aktivnom učešću u Drugom svjetskom ratu i idejnoj progresivnosti nove političke elite u rodnim pitanjima, u socijalističkom sistemu osvojile i ostvarile do tada nezamisliva prava u mnogim oblastima javnog života – iako to nije ovisilo o broju zastupljenih žena u političkim procesima. U svrhu argumentacije navedenog možemo uporediti zastupljenost žena na Drugom zasjedanju ZAVNOBIH-a, gdje ih je bilo ukupno sedam ili 6,54% sa dometima Deklaracije o pravima građana i građanki BiH koja je eksplicite govorila o ravnopravnosti žene sa muškarcem, kako u političkom životu zemlje, tako i u svim oblastima društvene djelatnosti, a što je kasnije poslužilo kao podloga elaboraciji tih pitanja u prvom Ustavu.

Ipak, da je taj proces istovremeno bio praćen mnogim nedosljednostima i kontroverzama govori i povijesna priča o institucionaliziranju ženskog pokreta unutar antifašističkog i socijalističkog kroz Antifašistički front žena Jugoslavije (AFŽ), čemu Batinić posvećuje posebno poglavlje. Glavni ciljevi ove organizacije (utemeljene u Bosanskom Petrovcu, 1942) bili su, kako autorica napominje, da organizira i pruži materijalnu i moralnu podršku partizanskom pokretu u ratu, da mobilizira žene, kao i da ih transformira u idejno-političke subjekte i osigura njihovu integraciju na ravnopravnoj osnovi u budućem postratnom socijalističkom društvu. Upravo

zbog činjenice da je AFŽ tokom svog razvoja postajao sve autonomniji i fokusiraniji na ženska pitanja, što je sužavalo prostor partijske kontrole nad njim, naposljetku je (1950) izgubio status autonomne organizacije te se 1953. “samoraspustio” iako, kako Batinić navodi, AFŽ nikad nije prešao u glasnog kritičara KPJ, niti su se njegove aktivistkinje suočavale s partijskim rukovodstvom. Nasljednici ove organizacije, decentralizirana društva poput Saveza ženskih društava Jugoslavije (1953–1961) i Konferencije za društvenu aktivnost žena, nakon 1961, imala su tek marginalne organizacijske ovlasti, čime je sasječena svaka mogućnost samostalnog i autonomnog ženskog i razmišljanja i djelovanja. Žaljenja je vrijedna činjenica da za vrijeme SFRJ nikad nije napisana sveobuhvatna historija AFŽ-a Jugoslavije, te da se njegova povijest utopila u historiju NOB-e pa je, kako pišu urednice zbornika *Izgubljena revolucija: AFŽ između mita i zaborava* Andreja Dugandžić i Tijana Okić, AFŽ umro dva puta. Prvi put disolucijom 1953, a potom i u službenom sjećanju na prošlost.

Naposljetku, važno je napomenuti da je KPJ, kako Batinić pokazuje, veliku pažnju, unutar politike usmjerene na emancipaciju žena, posvećivala i njihovim reproduktivnim pravima, tj. pravu na abortus. U tom smislu autorica daje pregled povijesnog procesa od 1930-ih, tokom i nakon rata, unutar kojeg se izgrađivao stav Partije prema tom problemu, a koji je dijelom u vremenu rata bio uvjetovan i negativnim stavom i zabranom abortusa od strane starijeg ideološkog brata i patrona, SSSR-a. Iako je KPJ, razdvajanjem parova u partizanskim jedinicama, nastojala spriječiti trudnoće, do njih je ipak dolazilo, te je njeno rukovodstvo, usljed hitne ratne potrebe, i uz posebne dozvole, omogućavalo abortus partizankama. Pravo na abortus liberalizirano je postepeno u poslijeratnoj Jugoslaviji Uredbom iz 1952, a Ustavom iz 1974. godine Jugoslavija je postala prva zemlja u svijetu koja je proglasila pravo na izbor u rađanju djeteta ljudskim pravom.

Posljednje poglavlje u knjizi posvećeno je proučavanju kreirane poslijeratne kulture sjećanja na žensku partizansku borbu u Drugom svjetskom ratu, tj. načinu na koji je *partizanka* ovjekovječena u jugoslavenskoj kulturi,

književnosti, filmu i tome sl., kao i procesu u kojem je od revolucionarne ikone *par excellence* u prvim godinama poslije Drugog svjetskog rata danas pala u zaborav.

Zaključila bih opaskom da je jedna od ključnih tekovina ostvarena u ženskoj povijesti i u toku narodnooslobodilačkog rata bio zajednički rad žena, pripadnica svih *naroda i narodnosti*, koje su rame uz rame branile svoju djecu, svoju porodicu i ognjišta, rušeći barijere, i u vatrenim okršajima, i u bolnicama među ranjenicima, i na seoskim okupljanjima na kojima su se opismenjavale, ali i politički osposobljavale. Monoetnički diskurs prije i nakon rata 1992–1995. proizveo je isključivo bošnjačke, srpske i hrvatske žrtve, čime je onemogućio nekadašnje inkluzivno zajedništvo među ženama. U tom smislu, nacionalne ideologije etablirane u demokratizacijskom predraću i usmjerene na etničke podjele nisu ni imale kapaciteta da od ratnog iskustva obilježenog etničkim nasiljem stvore jedno zajedničko sjećanje na iskustvo tragičnog stradanja na ovim prostorima.

Besima Borić